

Richtlijnen opnamebeleid DOC Das&Boom voor hulpbehoevende dassen

Het opvangen van hulpbehoevende dieren uit de natuur staat volop ter discussie.

"Moeten we elk verzwakt dier uit het wild naar een opvangcentrum brengen, zodat het opgelapt kan worden en weer in het wild kan worden uitgezet? Of moeten we de natuur meer haar gang laten gaan en laten we een verzwakt dier aan z'n lot over?"

"Moeten we een individueel ziek dier dat lijdt helpen, of vinden we het belangrijker om een dierenpopulatie met rust te laten?"

Vragen waarop niet eenvoudig een eenduidig antwoord te geven is.

De nieuwe wetgeving is hierin niet eenduidig: De Gezondheid- en Welzijnswet voor dieren bepaalt dat iedereen verplicht is hulpbehoevende dieren te helpen, de nieuwe Flora en Faunawet poogt het opvangen van hulpbehoevende dieren te reguleren.

In de discussie speelt begrip 'wildheid' van de betrokken dieren een belangrijke rol. Dit is een betrekkelijk nieuw begrip in de dierethiek en gaat uit van het respect voor de autonomie van in het wild levende dieren; in het wild levende dieren moeten het recht hebben in de natuur te leven en te sterven zonder menselijke bemoeienis. Een eerder geïntroduceerd begrip (jaren '80) is de 'intrinsieke waarde' van elk dier, de eigenwaarde van elk dier los van mogelijk nut of schadelijkheid van het dier voor de mens.

Aan de ene kant dus een ecologisch-ethische benadering tegenover aan de andere kant de dier-ethische benadering.

Naast dit soort gevoelsmatige overwegingen zijn er ook meer concrete argumenten die voor en tegen opvang pleiten. Een argument tegen opvang is bijvoorbeeld de mogelijke introductie of verspreiding van virussen in de natuur via opvangsituaties. Een argument voor opvang is het in standhouden van knowhow en faciliteiten voor hulp aan bepaalde diersoorten om bij calamiteiten niet met lege handen te staan.

Tijd dus voor een heroriëntatie binnen Das&Boom over het beleid van het DOC.

In de afweging van voor en tegen argumenten voor opvang gaat het erom een acceptabel evenwicht te vinden tussen eco-ethische, dier-ethische uitgangspunten en de heersende publieke moraal; mensen willen nu eenmaal hulpbehoevende dieren helpen.

Das&Boom heeft een ontheffing voor het opvangen van hulpbehoevende dassen, gebaseerd op de Flora en Faunawet ex. art. 75.

Het beleid en de interpretatie van wetgeving van de rijksoverheid, in deze van het ministerie van LNV, rond hulpverlening aan individuele hulpbehoevende inheemse dieren is (nog) niet eenduidig.

LNV stelt dat de intrinsieke waarde van ook zieke, gewonde of stervende in het wild levende dieren dient te worden gerespecteerd. Gewonde en zieke dieren aan hun lot overlaten dus en alleen bij hoge uitzondering helpen. De zorgplicht uit de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren wordt door LNV voor inheemse hulpbehoevende dieren geïnterpreteerd enkel als het op een humane manier uit zijn lijden verlossen. LNV kiest dus enkel voor de eco-ethische benadering.

Deze benadering is niet realistisch en staat haaks op de betrokkenheid van het grote publiek met hulpbehoevende dieren.

Een betere leidraad voor het opnamebeleid van Das&Boom vormen de aanbevelingen van het rapport 'Doen of laten' (empirische en normatieve vragen rond de opvang van dieren in het wild) van het centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht van de universiteit Utrecht, september 2001.

In deze aanbevelingen wordt uiteindelijk gekozen voor een genuanceerd plurealistisch standpunt, waarbij zowel aan de dier-ethische als aan de ecologie-ethische benadering een bepaalde waarde wordt toegekend.

Deze aanbevelingen zijn praktijkgericht samengevat in een beslissingsondersteunend model; dit model beoogt de argumenten over de wenselijkheid van opvang zodanig te structureren, dat alle relevante argumenten aan bod komen en ook de rol die deze argumenten spelen bij de uiteindelijke beslissing tussen het wel danwel niet opvangen.

Bij dit model wordt uitgegaan van een door het publiek aangetroffen hulpbehoevend dier.

Beslissingsondersteunend model:

- 1 noodzakelijk te vervullen voorwaarden
- 2 algemene vragen naar feiten
- 3 specifieke vragen, die gradueel geïnterpreteerd kunnen worden

* Een aantal vragen betreffen de mogelijkheden van de betrokken organisatie (D&B).

* Een aantal vragen heeft betrekking op de betrokken diersoort.

* De andere vragen zijn afhankelijk van de situatie en moeten per geval worden beantwoord.

In bovengenoemd rapport staat het **opvangen** van dieren centraal en niet zozeer de hulpverlening aan in het wild levende dieren in het algemeen. Deze dieren kunnen ook geholpen worden zonder ze op te vangen (bijvoorbeeld voeracties voor jonge verweesde dassen op de burcht). Toch lijkt het beslissingsondersteunend model geschikt als een algemene leidraad bij beslissingen rond het al dan niet ingrijpen in

de natuur. Zo'n voeractie is dan een meer terughoudende manier van ingrijpen dan opvangen.

Toetsing van de hulpverlening aan dassen door Das&Boom aan model "Doen of laten"

1) noodzakelijk te vervullen voorwaarden

(de in het rapport gestelde vragen zijn tussen aanhalingstekend geplaatst)

a) "kan het probleem (de hulpbehoefendheid van het dier) op een andere manier opgelost worden dan door het dier op te vangen?"

Uitgangspunt bij het beantwoorden van deze vraag is de stellingname, dat wilde dieren in de natuur thuishoren. Het is dus altijd beter een dier in de natuur te helpen dan ze aan de natuur te onttrekken. Wanneer gekozen wordt voor opvang zou dat zo kort mogelijk moeten zijn.

Hulpbehoevende dassen zijn in verschillende categorieën te verdelen:

- (i) **verkeersslachtoffers:** in vrijwel alle gevallen waarbij de das een aanrijding overleeft en in mensenhanden komt, zijn de verwondingen dusdanig dat dierenartshulp en eventueel revalidatie noodzakelijk is. Het dier zal dus vervoerd moeten worden en eventueel opgevangen.

De vraag of euthanasie voor het betrokken dier de beste oplossing is, kan alleen door een ervaren (ervaring met dassen) dierenarts beantwoord worden en het feitelijk euthanaseren mag alleen door een praktiserend dierenarts gebeuren. Ook wanneer het duidelijk lijkt dat een dier snel uit zijn lijden verlost moet worden, zal het gewonde dier dus vervoerd moeten worden. De eerste hulp aan dassen wordt in het grootste deel van Nederland gegeven door plaatselijke organisaties zoals dierenambulances. In Z. Limburg is een filiaal van Das&Boom actief voor de eerste hulp aan dassen. Voor de overige gebieden speelt Das&Boom rond de eerste hulp aan dassen een coördinerende en adviserende rol.

- (ii) **verweesde jonge dassen:** tot voor kort werden jonge dassen zonder moeder gevangen, grootgebracht in een opvangsituatie en uitgezet. Herintroductie van dassen in potentieel geschikte gebieden was daarvoor een belangrijke reden, afgezien uiteraard van het willen helpen van deze individuele dieren. Mede omdat dat argument voor de meeste gebieden niet meer geldt, worden jonge dassen zonder moeder momenteel door D&B niet meer opgevangen. In de periode dat ze niet meer zogende zijn maar nog niet zelfstandig aan voedsel kunnen komen (mei en juni) worden deze dieren op de kraamburcht bijgevoerd. Rond

augustus wordt dat bijvoeren langzaam afgebouwd, waarna de dieren zich zelfstandig zouden moeten kunnen redden. Gekozen is dus voor een zeer terughoudende vorm van ingrijpen, waarbij zo weinig mogelijk verstoring optreedt. De jonge dassen merken nauwelijks iets van de aanwezigheid van de hulpverleners en hun activiteiten. Das&Boom speelt hierin momenteel een coördinerende en adviserende rol. Het succes van deze vorm hun hulpverlening is echter moeilijker meetbaar. In de afgelopen tijd zijn een aantal bijvoeracties succesvol verlopen.

- (iii) In **andere situaties**, waarbij een das hulpbehoevend wordt aangetroffen (verdwaald, verstrikt) wordt adequate hulp per situatie ingeschat. Uitgangspunt is zinnige hulp op een zo terughoudend mogelijke manier.

b) “Heeft de potentiële opvang voldoende deskundigheid en middelen (infrastructuur) om het dier op te vangen en is controleerbaar wat de opvang doet?”

D&B heeft in de afgelopen jaren ruim vierhonderd hulpbehoevende dassen (verweesde dieren en verkeersslachtoffers) geholpen. In ongeveer de helft van de gevallen waren de dieren dermate gewond en/of verzwakt, dat ze onmiddellijk door een dierenarts zijn euthanaseert, of dat ze na een paar dagen in de opvang alsnog zijn overleden. De andere helft, zo'n tweehonderd dassen, zijn na revalidatie of na het grootbrengen, uitgezet.

Het gemiddeld slagingspercentage (succesvolle uitzetting) van uitgezette dassen ligt op 75,2%. Succesvol betekent dat een uitgezette das niet binnen een jaar na het uitzetten is overleden. Alle door D&B uitgezette dieren zijn getatoeëerd en dus individueel herkenbaar.

Van elke opgevangen das worden alle relevante gegevens bijgehouden, die ter inzage liggen voor het ministerie van LNV (art 13 ontheffing opvang dassen).

Bovengenoemde vragen kunnen dus bevestigend worden beantwoord.

c) “Zijn de belangen die gemoeid zijn met het opvangen aanvaardbaar?”

Alle overwegingen betreffende de hulp en opvang van dassen worden in een zakelijke sfeer door betrokken medewerkers van de organisatie genomen, waarbij geen sprake is van andere belangen dan die van de betreffende das en de populatie.

2) algemene vragen naar feiten

"Het beantwoorden van de volgende gestelde vragen levert geen feiten op maar stof tot nadenken"

a) "Kan de populatie alleen maar op langere termijn bestaan door opvang?"

Bij D&B wordt momenteel slecht een zeer gering percentage van de totale populatie dassen opgenomen (0,15% in 2002), zodat er dus geen sprake is van een kunstmatig in stand gehouden populatie.

b) "Hoe lang verblijft een dier gemiddeld in de opvang voordat het weer wordt teruggezet"

Het uitgangspunt - zo kort mogelijk doch lang genoeg om een succesvolle rehabilitatie mogelijk te maken – betekent bij dassen, dat dieren langer opgevangen moeten worden dan strikt noodzakelijk zou zijn om (weer) zelfstandig te kunnen functioneren in de natuur. Voor een succesvolle uitzetting is het bij dassen soms nodig in de opvang een nieuwe groep te vormen. Dassen raken namelijk in opvangsituaties na korte tijd hun specifieke groepsgeur kwijt. Zij zouden bij het terugplaatsen in die groep niet herkend en verjaagd worden.

3) specifieke vragen

Het antwoord op de volgende vragen kan gradueel begrepen worden, waarbij een score van 1 t/m 10 kan worden gegeven; 1 staat voor niet opvangen, 10 voor wel opvangen.

a) "Is het individuele dier hulpbehoevend" en "lijdt het dier?"

Dit is een vraag, die per individueel geval beantwoord zal moeten worden.

- (i) De mate van hulpbehoevendheid wordt bepaald door de kans die het dier heeft om zonder ingrijpen te kunnen overleven. Het inschatten van die kans vereist deskundigheid en ervaring.
- (ii) Het argument –voorkomen van lijden- kan een belangrijke reden zijn om te besluiten tot ingrijpen. Dassen kunnen door diverse oorzaken dusdanig gewond raken, dat ze er uiteindelijk aan zullen bezwijken. Ingrijpen (opvangen dan wel euthanaseren) kan zo'n dier een lange lijdensweg van pijn, verzwakking en uitputting besparen. Dassen zijn taaiere dieren, waardoor zo'n lijdensweg erg lang kan zijn. Predatie van zo'n verzwakt dier door roofdieren, wat in meer natuurlijke situaties zo'n lijdensweg verkort, is in ons land niet aan de orde.
- (iii) De mate van hulpbehoevendheid moet afgewogen worden tegen de nadelen van ingrijpen en eventueel opvangen, zoals

stress voor de betrokken das en verstoring van zijn soortgenoten.

b) “Wat is de reden van de hulpbehoevendheid”

Dat dieren, die door menselijke oorzaak hulpbehoevend worden, geholpen moeten worden, is een algemeen aanvaard uitgangspunt.

Hoe duidelijker de relatie tussen menselijk handelen en de hulpbehoevendheid van het dier is, hoe vanzelfsprekender is de hulp.

- (a) Situaties die hier hoog scoren zijn verkeersslachtoffers en hulp aan verweesde dassen, wanneer de moeder in het verkeer is gesneuveld. Hulp aan deze dieren staat eigenlijk niet ter discussie.
- (b) Bij hulp aan dassen, die door bijvoorbeeld hoog water in de problemen komen is de relatie met menselijk ingrijpen minder direct. Hier zal dus eerder een afweging gemaakt worden tussen de nadelen van ingrijpen en de mate van hulpbehoevendheid.
- (c) Dassen die door min of meer natuurlijke oorzaak (bijvoorbeeld ouderdom) verzwakt raken, worden veel minder vaak door mensen aangetroffen. Wanneer dat toch gebeurt en het dier ogenschijnlijk lijdt, is hulpverlening uit humane overwegingen (bekorten lijdensweg), zeker te verdedigen. Hulp betekent dan het dier snel naar een dierenarts brengen en laten euthanaseren.

c) “Is de populatie bedreigd?”

Dit argument, uitgaande van de wenselijkheid van biodiversiteit, is voor dassen in Nederland tegenwoordig een reden om wat terughoudender in te grijpen dan in de afgelopen jaren. De populatie is namelijk gegroeid van een dieptepunt van 1200 in 1980 naar ongeveer 4500 dassen anno 2006. Dat is voor Nederland in zijn huidige vorm een acceptabel aantal. Er wordt dus niet meer alles op alles gezet om een hulpbehoevend dier te helpen. Tegenargumenten, zoals mogelijke verstoring en een algemene terughoudendheid rond ingrijpen in de natuur, spelen dus tegenwoordig een belangrijker rol in de afweging bij de hulp aan een individueel dier. Onderstaande overwegingen gelden voor het actief ingrijpen van Das&Boom zelf alsmede voor de adviezen, die hulpverleningsinstanties desgevraagd krijgen.

- (i) Wanneer de hulpvraag van het publiek niet duidelijk is of duidelijk te krijgen is, wordt er geen actie ondernomen. Bij een onduidelijke melding gaat D&B dus niet de hele buurt afzoeken naar een mogelijk hulpbehoevende das.
- (ii) Verweesde dassen worden alleen in de maanden mei en juni geholpen door D&B, omdat dan de hulpbehoevendheid het

grootst is. Voor die tijd komen de jonge dieren (zuigelingen) nog niet uit de kraamburcht. Een reddingsactie van dergelijke dieren (uitgraven) zou een onaanvaardbare verstoring van de burcht veroorzaken. Na die periode zijn de jonge dassen veel minder afhankelijk van de zorg van de moeder, zodat ze ook zonder hulp een goede kans hebben. Ook dan weegt het argument van verstoring zwaarder dan het mogelijk redden van een jonge das.

(iii) Wanneer een aangereden das zich op eigen kracht uit de voeten maakt en het dier niet makkelijk terug te vinden is, wordt geen actie ondernomen. De kans op succes bij een zoekactie is erg gering en zou ook weer verstoring kunnen opleveren voor andere dassen.

d) "Lijdt het dier ernstig door de opvang?"

Opvangsituaties en aanwezigheid van mensen veroorzaakt altijd stress voor dieren uit de natuur. Zo'n dier wil vluchten maar kan niet weg. De mate van stress is afhankelijk van de diersoort en de manier waarop zo'n dier in een opvang gehuisvest wordt. In de afweging staat het lijden door stress (de hoeveelheid stress en de periode) tegenover de levensverwachting van een dier na een geslaagde revalidatie.

- (i) Hoewel dassen erg schuwe dieren zijn, lijken ze in een opvangsituatie niet erg te lijden onder de aanwezigheid van mensen.

Voorwaarde is wel dat de dieren zich in hun opvangruimte kunnen verstoppen en dat verstoring door mensen tot een minimum beperkt wordt. Bij D&B worden dassen alleen tijdens een intensive care situatie binnen gehuisvest. Zodra dat verantwoord is, gaan de dieren naar een uitzetren, waar verstoring en contact met mensen minimaal is, of worden meteen uitgezet

e) "Hoe groot is de kans op succes van de opvang"

Bij dassen is de kans op succes na de opvang vrij groot; ongeveer driekwart van de uitgezette dieren wordt niet binnen een jaar dood teruggemeld (*zie punt 1b*).

Het succesvol uitzetten van dassen vergt wel een behoorlijke investering in zowel tijd als accommodatie. Hiervoor is namelijk een royale uitzetren noodzakelijk op de uitzetlocatie, waarin de dieren geruime tijd worden bijgevoerd. Van daaruit kunnen de dieren daarna langzamerhand wennen aan een zelfstandig bestaan.

f) “In hoeverre tast de opvang de zelfstandigheid aan van het (individuele) dier”

Uitgangspunt is hierbij dat dieren zich na terugzetting zelfstandig moeten kunnen redden, onafhankelijk van de mens.

Dassen die door D&B worden uitgezet kunnen zelfstandig overleven. Uit terugmeldingen van (bij D&B getatoeëerde) dassen, die na vele jaren in een goede conditie en soms ook zogend worden aangetroffen (o.a. verkeersslachtoffers), blijkt dat deze dieren in alle opzichten volwaardig kunnen functioneren in de natuur.

g) “In welke mate bevindt het dier zich in een natuurlijk ecosysteem”

Naarmate een diersoort in een bepaald biotoop door menselijk handelen meer van ons afhankelijk is gemaakt, hebben we een grotere verantwoordelijkheid voor hun welzijn.

Omdat menselijk ingrijpen het biotoop van dassen aantast en verkleint, hebben mensen een grote verantwoordelijkheid voor hun welzijn. Dit betekent dat dassen structureel geholpen moeten door het veiligstellen van hun leefgebieden of met voorzieningen zoals bijvoorbeeld dassentunnels, waardoor dassen veilig wegen kunnen passeren die hun territorium doorkruisen.

Om de zelfde reden is er een groot maatschappelijk draagvlak voor hulp aan individuele dassen.

Veel hulpbehoevende dassen zijn verkeersslachtoffers, die vallen op wegen die bestaande wissels van dassen tussen burcht en foerageergebied doorkruisen. De oorzaak van de hulpbehoevendheid van dassen is vrijwel altijd zowel structureel als incidenteel rechtstreeks en overduidelijk terug te voeren naar menselijk handelen.

h) “Wat is de invloed van het opvangen en weer uitzetten van dieren op de wilde populatie?”

Uitgangspunt is dat een goed functionerende wilde populatie niet in gevaar gebracht moet worden door het opvangen en uitzetten van dieren (mogelijk introduceren van ziektes, genetische verzwakking)

Tot voor kort was er op veel locaties in Nederland nauwelijks sprake van een wilde populatie, deze zijn juist door het herintroduceren van dassen ontstaan. Bij D&B worden vrijwel alleen dassen opgevangen die door externe factoren in een opvangsituatie belangen. Het gaat hier dus vrijwel nooit om zieke

dieren, die in de natuur niet zouden overleven (risico genetische verzwakking van een populatie van terugplaatsen van herstelde dieren).

Bij het opvangen van dassen bij D&B wordt het risico van verspreiding van eventuele ziektes tot een minimum beperkt.

- Nieuw binnengekomen dieren worden door een dierenarts onderzocht en apart van eventueel andere dieren opgevangen (quarantaine, die zich op voldoende afstand bevindt van andere dieren).
- Alle inventaris van het hok en schoonmaakspullen worden per dier apart gehouden.
- Elk hok wordt dagelijks verschoond, en verzorgers werken zodanig dat een verspreidingsrisico geminimaliseerd wordt.
- De opgevangen dieren zijn alleen toegankelijk voor de verzorger.

Er zijn geen (momenteel inheems geachte) ziektes bekend bij dassen, die via een opvangsituatie in een bestaande populatie geïntroduceerd zouden kunnen worden. Algemene inzichten van virologen en ecologen over deze risico's lopen bovendien nogal uiteen. Er is te weinig over bekend en te weinig onderzoek naar gedaan om daar in een opvangprotocol specifiek rekening mee te kunnen houden.

i) “Wat is de invloed van de opvang op het ecosysteem?”

Hier is het uitgangspunt, vergelijkbaar met hierboven, een goed functionerend ecosysteem, dat niet verstoord zou moeten worden door het uitzetten van dieren. Bovendien geldt hier dat andere diersoorten niet geschaad mogen worden (bijvoorbeeld ‘oneerlijke’ voedselconcurrentie)

Het uitzetten van dassen heeft nauwelijks invloed op andere dieren omdat de das door zijn gevarieerde menukeuze weinig voedselconcurrentie veroorzaakt voor andere diersoorten. Bovendien gebeurt het opvangen en uitzetten van dassen momenteel in relatief zeer geringe aantallen, zodat de eventuele invloed daarvan op een bepaald ecosysteem geen argumenten tegen opvang oplevert.

j) “Welke rol speelt het beeld van het dier bij het publiek” en “kan de opvang gebruikt worden voor educatieve doeleinden”

Educatieve doeleinden, begrip kweken van het publiek voor een bepaalde diersoort, kunnen een bijkomende reden zijn voor opvang.

Dassen hebben bij het grote publiek een positief, vriendelijk imago.

Hulp aan individuele gewonde dassen wordt dan ook door het publiek zeer positief gewaardeerd. Betrokkenheid van het publiek met het lot van een individuele das kan bijdragen aan het bewustzijn voor achterliggende milieuproblematiek en het belang van natuurbehoud. De das kan een ambassadeursfunctie vervullen voor bepaalde cultuur- en natuurgebieden in Nederland, net als de zeehond voor de waddenzee.

k) "Stel dat het dier niet wordt opgevangen, wat zijn dan de mogelijke schadelijke gevolgen?"

Uitgangspunt bij deze vraag is het gegeven dat het publiek ook bij afwezigheid van een terzake deskundige organisatie hulpbehoevende dieren wil blijven helpen en dat overigen volgens artikel 36 van de Gezondheid- en Welzijnswet voor dieren ook verplicht is ("Een ieder is verplicht hulpbehoevende dieren de nodige zorg te verlenen").

- (a) Zinnvolle hulp aan dassen vergt een deskundigheid en ervaring, die D&B in de afgelopen jaren heeft opgebouwd. Deze deskundigheid en ervaring is noodzakelijk bij het beoordelen van de melding van het publiek over een mogelijk hulpbehoevende das, bij het vangen, hanteren en vervoeren van een das, bij de medische hulp (dierenarts met ervaring met dassen), bij het opvangen en laten revalideren en bij het uiteindelijk weer uitzetten van de das.

Zonder deze deskundigheid en ervaring zal de betrokken das al het goedbedoeld geklungel waarschijnlijk uiteindelijk niet overleven, zal de lijdensweg van het dier worden verlengd en kan de bestaande populatie dassen gevaar lopen door eventueel ondeskundig uitzetten.

Ook de onervaren hulpverleners lopen fysiek gevaar bij het hanteren van dassen.

- (b) Genoemde expertise en geschikte accommodatie zou verloren gaan bij het niet meer opvangen van dassen door D&B. Er zijn veel situaties denkbaar, waarbij dit gemis grote problemen zou kunnen opleveren, zoals mogelijke herintroductie na een inzakken van de dassenpopulatie of het eventueel verplaatsen van dassen, wanneer een groot maatschappelijk belang dat noodzakelijk maakt.

Conclusie

Resumerend kan gesteld worden, dat de meeste algemene vragen over de wenselijkheid van opvangen van hulpbehoevende dassen bevestigend kunnen worden beantwoord.

Das&Boom kan hulpbehoevende dassen adequate hulp bieden, zonder dat dit de bestaande populatie in gevaar brengt. Er bestaat een grote maatschappelijke consensus over hulp aan dassen, vooral omdat de relatie tussen menselijk handelen en de hulpbehoevendheid vaak voor iedereen duidelijk is.

Voor de uiteindelijke afweging voor de hulp in een individueel geval moeten de volgende vragen beantwoord worden (zie vragen 3a en 3b) :

- **hoe groot is de kans dat het dier zonder ingrijpen kan overleven?**
- **kan het dier door ingrijpen een lange lijdensweg bespaard blijven?**
- **hoe groot is de kans dat hulp aan een individuele das schade toebrengt aan andere dassen?**
- **Ligt er een rechtstreeks verband tussen de hulpbehoevendheid van de das en menselijk ingrijpen?**

januari 2007

Bert Hesse
hoofd opvangcentrum Stichting Das&Boom

Richtlijnen opnamebeleid DOC Das&Boom voor hulpbehoevende dassen

Het opvangen van hulpbehoevende dieren uit de natuur staat volop ter discussie.

"Moeten we elk verzwakt dier uit het wild naar een opvangcentrum brengen, zodat het opgelapt kan worden en weer in het wild kan worden uitgezet? Of moeten we de natuur meer haar gang laten gaan en laten we een verzwakt dier aan z'n lot over?"

"Moeten we een individueel ziek dier dat lijdt helpen, of vinden we het belangrijker om een dierenpopulatie met rust te laten?"

Vragen waarop niet eenvoudig een eenduidig antwoord te geven is.

De nieuwe wetgeving is hierin niet eenduidig: De Gezondheid- en Welzijnswet voor dieren bepaalt dat iedereen verplicht is hulpbehoevende dieren te helpen, de nieuwe Flora en Faunawet poogt het opvangen van hulpbehoevende dieren te reguleren.

In de discussie speelt begrip 'wildheid' van de betrokken dieren een belangrijke rol. Dit is een betrekkelijk nieuw begrip in de dierethiek en gaat uit van het respect voor de autonomie van in het wild levende dieren; in het wild levende dieren moeten het recht hebben in de natuur te leven en te sterven zonder menselijke bemoeienis. Een eerder geïntroduceerd begrip (jaren '80) is de 'intrinsieke waarde' van elk dier, de eigenwaarde van elk dier los van mogelijk nut of schadelijkheid van het dier voor de mens.

Aan de ene kant dus een ecologisch-ethische benadering tegenover aan de andere kant de dier-ethische benadering.

Naast dit soort gevoelsmatige overwegingen zijn er ook meer concrete argumenten die voor en tegen opvang pleiten. Een argument tegen opvang is bijvoorbeeld de mogelijke introductie of verspreiding van virussen in de natuur via opvangsituaties. Een argument voor opvang is het in standhouden van knowhow en faciliteiten voor hulp aan bepaalde diersoorten om bij calamiteiten niet met lege handen te staan.

Tijd dus voor een heroriëntatie binnen Das&Boom over het beleid van het DOC.

In de afweging van voor en tegen argumenten voor opvang gaat het erom een acceptabel evenwicht te vinden tussen eco-ethische, dier-ethische uitgangspunten en de heersende publieke moraal; mensen willen nu eenmaal hulpbehoevende dieren helpen.

Das&Boom heeft een ontheffing voor het opvangen van hulpbehoevende dassen, gebaseerd op de Flora en Faunawet ex. art. 75.

Het beleid en de interpretatie van wetgeving van de rijksoverheid, in deze van het ministerie van LNV, rond hulpverlening aan individuele hulpbehoevende inheemse dieren is (nog) niet eenduidig.

LNV stelt dat de intrinsieke waarde van ook zieke, gewonde of stervende in het wild levende dieren dient te worden gerespecteerd. Gewonde en zieke dieren aan hun lot overlaten dus en alleen bij hoge uitzondering helpen. De zorgplicht uit de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren wordt door LNV voor inheemse hulpbehoevende dieren geïnterpreteerd enkel als het op een humane manier uit zijn lijden verlossen. LNV kiest dus enkel voor de eco-ethische benadering.

Deze benadering is niet realistisch en staat haaks op de betrokkenheid van het grote publiek met hulpbehoevende dieren.

Een betere leidraad voor het opnamebeleid van Das&Boom vormen de aanbevelingen van het rapport 'Doen of laten' (empirische en normatieve vragen rond de opvang van dieren in het wild) van het centrum voor Bio-ethiek en Gezondheidsrecht van de universiteit Utrecht, september 2001.

In deze aanbevelingen wordt uiteindelijk gekozen voor een genuanceerd plurealistisch standpunt, waarbij zowel aan de dier-ethische als aan de ecologie-ethische benadering een bepaalde waarde wordt toegekend.

Deze aanbevelingen zijn praktijkgericht samengevat in een beslissingsondersteunend model; dit model beoogt de argumenten over de wenselijkheid van opvang zodanig te structureren, dat alle relevante argumenten aan bod komen en ook de rol die deze argumenten spelen bij de uiteindelijke beslissing tussen het wel danwel niet opvangen.

Bij dit model wordt uitgegaan van een door het publiek aangetroffen hulpbehoevend dier.

Beslissingsondersteunend model:

- 1 noodzakelijk te vervullen voorwaarden
- 2 algemene vragen naar feiten
- 3 specifieke vragen, die gradueel geïnterpreteerd kunnen worden

* Een aantal vragen betreffen de mogelijkheden van de betrokken organisatie (D&B).

* Een aantal vragen heeft betrekking op de betrokken diersoort.

* De andere vragen zijn afhankelijk van de situatie en moeten per geval worden beantwoord.

In bovengenoemd rapport staat het **opvangen** van dieren centraal en niet zozeer de hulpverlening aan in het wild levende dieren in het algemeen. Deze dieren kunnen ook geholpen worden zonder ze op te vangen (bijvoorbeeld voeracties voor jonge verweesde dassen op de burcht). Toch lijkt het beslissingsondersteunend model geschikt als een algemene leidraad bij beslissingen rond het al dan niet ingrijpen in

de natuur. Zo'n voeractie is dan een meer terughoudende manier van ingrijpen dan opvangen.

Toetsing van de hulpverlening aan dassen door Das&Boom aan model "Doen of laten"

1) noodzakelijk te vervullen voorwaarden

(de in het rapport gestelde vragen zijn tussen aanhalingstekend geplaatst)

a) "kan het probleem (de hulpbehoefendheid van het dier) op een andere manier opgelost worden dan door het dier op te vangen?"

Uitgangspunt bij het beantwoorden van deze vraag is de stellingname, dat wilde dieren in de natuur thuishoren. Het is dus altijd beter een dier in de natuur te helpen dan ze aan de natuur te onttrekken. Wanneer gekozen wordt voor opvang zou dat zo kort mogelijk moeten zijn.

Hulpbehoevende dassen zijn in verschillende categorieën te verdelen:

- (i) **verkeersslachtoffers:** in vrijwel alle gevallen waarbij de das een aanrijding overleeft en in mensenhanden komt, zijn de verwondingen dusdanig dat dierenartshulp en eventueel revalidatie noodzakelijk is. Het dier zal dus vervoerd moeten worden en eventueel opgevangen.

De vraag of euthanasie voor het betrokken dier de beste oplossing is, kan alleen door een ervaren (ervaring met dassen) dierenarts beantwoord worden en het feitelijk euthanaseren mag alleen door een praktiserend dierenarts gebeuren. Ook wanneer het duidelijk lijkt dat een dier snel uit zijn lijden verlost moet worden, zal het gewonde dier dus vervoerd moeten worden. De eerste hulp aan dassen wordt in het grootste deel van Nederland gegeven door plaatselijke organisaties zoals dierenambulances. In Z. Limburg is een filiaal van Das&Boom actief voor de eerste hulp aan dassen. Voor de overige gebieden speelt Das&Boom rond de eerste hulp aan dassen een coördinerende en adviserende rol.

- (ii) **verweesde jonge dassen:** tot voor kort werden jonge dassen zonder moeder gevangen, grootgebracht in een opvangsituatie en uitgezet. Herintroductie van dassen in potentieel geschikte gebieden was daarvoor een belangrijke reden, afgezien uiteraard van het willen helpen van deze individuele dieren. Mede omdat dat argument voor de meeste gebieden niet meer geldt, worden jonge dassen zonder moeder momenteel door D&B niet meer opgevangen. In de periode dat ze niet meer zogende zijn maar nog niet zelfstandig aan voedsel kunnen komen (mei en juni) worden deze dieren op de kraamburcht bijgevoerd. Rond

augustus wordt dat bijvoeren langzaam afgebouwd, waarna de dieren zich zelfstandig zouden moeten kunnen redden. Gekozen is dus voor een zeer terughoudende vorm van ingrijpen, waarbij zo weinig mogelijk verstoring optreedt. De jonge dassen merken nauwelijks iets van de aanwezigheid van de hulpverleners en hun activiteiten. Das&Boom speelt hierin momenteel een coördinerende en adviserende rol. Het succes van deze vorm hun hulpverlening is echter moeilijker meetbaar. In de afgelopen tijd zijn een aantal bijvoeracties succesvol verlopen.

- (iii) In **andere situaties**, waarbij een das hulpbehoevend wordt aangetroffen (verdwaald, verstrikt) wordt adequate hulp per situatie ingeschat. Uitgangspunt is zinvolle hulp op een zo terughoudend mogelijke manier.

b) “Heeft de potentiële opvang voldoende deskundigheid en middelen (infrastructuur) om het dier op te vangen en is controleerbaar wat de opvang doet?”

D&B heeft in de afgelopen jaren ruim vierhonderd hulpbehoevende dassen (verweesde dieren en verkeersslachtoffers) geholpen. In ongeveer de helft van de gevallen waren de dieren dermate gewond en/of verzwakt, dat ze onmiddellijk door een dierenarts zijn euthanaseert, of dat ze na een paar dagen in de opvang alsnog zijn overleden. De andere helft, zo'n tweehonderd dassen, zijn na revalidatie of na het grootbrengen, uitgezet.

Het gemiddeld slagingspercentage (succesvolle uitzetting) van uitgezette dassen ligt op 75,2%. Succesvol betekent dat een uitgezette das niet binnen een jaar na het uitzetten is overleden. Alle door D&B uitgezette dieren zijn getatoeëerd en dus individueel herkenbaar.

Van elke opgevangen das worden alle relevante gegevens bijgehouden, die ter inzage liggen voor het ministerie van LNV (art 13 ontheffing opvang dassen).

Bovengenoemde vragen kunnen dus bevestigend worden beantwoord.

c) “Zijn de belangen die gemoeid zijn met het opvangen aanvaardbaar?”

Alle overwegingen betreffende de hulp en opvang van dassen worden in een zakelijke sfeer door betrokken medewerkers van de organisatie genomen, waarbij geen sprake is van andere belangen dan die van de betreffende das en de populatie.

2) algemene vragen naar feiten

"Het beantwoorden van de volgende gestelde vragen levert geen feiten op maar stof tot nadenken"

a) "Kan de populatie alleen maar op langere termijn bestaan door opvang?"

Bij D&B wordt momenteel slecht een zeer gering percentage van de totale populatie dassen opgenomen (0,15% in 2002), zodat er dus geen sprake is van een kunstmatig in stand gehouden populatie.

b) "Hoe lang verblijft een dier gemiddeld in de opvang voordat het weer wordt teruggezet"

Het uitgangspunt - zo kort mogelijk doch lang genoeg om een succesvolle rehabilitatie mogelijk te maken – betekent bij dassen, dat dieren langer opgevangen moeten worden dan strikt noodzakelijk zou zijn om (weer) zelfstandig te kunnen functioneren in de natuur. Voor een succesvolle uitzetting is het bij dassen soms nodig in de opvang een nieuwe groep te vormen. Dassen raken namelijk in opvangsituaties na korte tijd hun specifieke groepsgeur kwijt. Zij zouden bij het terugplaatsen in die groep niet herkend en verjaagd worden.

3) specifieke vragen

Het antwoord op de volgende vragen kan gradueel begrepen worden, waarbij een score van 1 t/m 10 kan worden gegeven; 1 staat voor niet opvangen, 10 voor wel opvangen.

a) "Is het individuele dier hulpbehoevend" en "lijdt het dier?"

Dit is een vraag, die per individueel geval beantwoord zal moeten worden.

- (i) De mate van hulpbehoevendheid wordt bepaald door de kans die het dier heeft om zonder ingrijpen te kunnen overleven. Het inschatten van die kans vereist deskundigheid en ervaring.
- (ii) Het argument –voorkomen van lijden- kan een belangrijke reden zijn om te besluiten tot ingrijpen. Dassen kunnen door diverse oorzaken dusdanig gewond raken, dat ze er uiteindelijk aan zullen bezwijken. Ingrijpen (opvangen dan wel euthanaseren) kan zo'n dier een lange lijdensweg van pijn, verzwakking en uitputting besparen. Dassen zijn taaiere dieren, waardoor zo'n lijdensweg erg lang kan zijn. Predatie van zo'n verzwakt dier door roofdieren, wat in meer natuurlijke situaties zo'n lijdensweg verkort, is in ons land niet aan de orde.
- (iii) De mate van hulpbehoevendheid moet afgewogen worden tegen de nadelen van ingrijpen en eventueel opvangen, zoals

stress voor de betrokken das en verstoring van zijn soortgenoten.

b) “Wat is de reden van de hulpbehoevendheid”

Dat dieren, die door menselijke oorzaak hulpbehoevend worden, geholpen moeten worden, is een algemeen aanvaard uitgangspunt.

Hoe duidelijker de relatie tussen menselijk handelen en de hulpbehoevendheid van het dier is, hoe vanzelfsprekender is de hulp.

- (a) Situaties die hier hoog scoren zijn verkeersslachtoffers en hulp aan verweesde dassen, wanneer de moeder in het verkeer is gesneuveld. Hulp aan deze dieren staat eigenlijk niet ter discussie.
- (b) Bij hulp aan dassen, die door bijvoorbeeld hoog water in de problemen komen is de relatie met menselijk ingrijpen minder direct. Hier zal dus eerder een afweging gemaakt worden tussen de nadelen van ingrijpen en de mate van hulpbehoevendheid.
- (c) Dassen die door min of meer natuurlijke oorzaak (bijvoorbeeld ouderdom) verzwakt raken, worden veel minder vaak door mensen aangetroffen. Wanneer dat toch gebeurt en het dier ogenschijnlijk lijdt, is hulpverlening uit humane overwegingen (bekorten lijdensweg), zeker te verdedigen. Hulp betekent dan het dier snel naar een dierenarts brengen en laten euthanaseren.

c) “Is de populatie bedreigd?”

Dit argument, uitgaande van de wenselijkheid van biodiversiteit, is voor dassen in Nederland tegenwoordig een reden om wat terughoudender in te grijpen dan in de afgelopen jaren. De populatie is namelijk gegroeid van een dieptepunt van 1200 in 1980 naar ongeveer 4500 dassen anno 2006. Dat is voor Nederland in zijn huidige vorm een acceptabel aantal. Er wordt dus niet meer alles op alles gezet om een hulpbehoevend dier te helpen. Tegenargumenten, zoals mogelijke verstoring en een algemene terughoudendheid rond ingrijpen in de natuur, spelen dus tegenwoordig een belangrijker rol in de afweging bij de hulp aan een individueel dier. Onderstaande overwegingen gelden voor het actief ingrijpen van Das&Boom zelf alsmede voor de adviezen, die hulpverleningsinstanties desgevraagd krijgen.

- (i) Wanneer de hulpvraag van het publiek niet duidelijk is of duidelijk te krijgen is, wordt er geen actie ondernomen. Bij een onduidelijke melding gaat D&B dus niet de hele buurt afzoeken naar een mogelijk hulpbehoevende das.
- (ii) Verweesde dassen worden alleen in de maanden mei en juni geholpen door D&B, omdat dan de hulpbehoevendheid het

grootst is. Voor die tijd komen de jonge dieren (zuigelingen) nog niet uit de kraamburcht. Een reddingsactie van dergelijke dieren (uitgraven) zou een onaanvaardbare verstoring van de burcht veroorzaken. Na die periode zijn de jonge dassen veel minder afhankelijk van de zorg van de moeder, zodat ze ook zonder hulp een goede kans hebben. Ook dan weegt het argument van verstoring zwaarder dan het mogelijk redden van een jonge das.

(iii) Wanneer een aangereden das zich op eigen kracht uit de voeten maakt en het dier niet makkelijk terug te vinden is, wordt geen actie ondernomen. De kans op succes bij een zoekactie is erg gering en zou ook weer verstoring kunnen opleveren voor andere dassen.

d) “Lijdt het dier ernstig door de opvang?”

Opvangsituaties en aanwezigheid van mensen veroorzaakt altijd stress voor dieren uit de natuur. Zo'n dier wil vluchten maar kan niet weg. De mate van stress is afhankelijk van de diersoort en de manier waarop zo'n dier in een opvang gehuisvest wordt. In de afweging staat het lijden door stress (de hoeveelheid stress en de periode) tegenover de levensverwachting van een dier na een geslaagde revalidatie.

- (i) Hoewel dassen erg schuwe dieren zijn, lijken ze in een opvangsituatie niet erg te lijden onder de aanwezigheid van mensen.

Voorwaarde is wel dat de dieren zich in hun opvangruimte kunnen verstoppen en dat verstoring door mensen tot een minimum beperkt wordt. Bij D&B worden dassen alleen tijdens een intensive care situatie binnen gehuisvest. Zodra dat verantwoord is, gaan de dieren naar een uitzetren, waar verstoring en contact met mensen minimaal is, of worden meteen uitgezet

e) “Hoe groot is de kans op succes van de opvang”

Bij dassen is de kans op succes na de opvang vrij groot; ongeveer driekwart van de uitgezette dieren wordt niet binnen een jaar dood teruggemeld (*zie punt 1b*).

Het succesvol uitzetten van dassen vergt wel een behoorlijke investering in zowel tijd als accommodatie. Hiervoor is namelijk een royale uitzetren noodzakelijk op de uitzetlocatie, waarin de dieren geruime tijd worden bijgevoerd. Van daaruit kunnen de dieren daarna langzamerhand wennen aan een zelfstandig bestaan.

f) “In hoeverre tast de opvang de zelfstandigheid aan van het (individuele) dier”

Uitgangspunt is hierbij dat dieren zich na terugzetting zelfstandig moeten kunnen redden, onafhankelijk van de mens.

Dassen die door D&B worden uitgezet kunnen zelfstandig overleven. Uit terugmeldingen van (bij D&B getatoeëerde) dassen, die na vele jaren in een goede conditie en soms ook zogend worden aangetroffen (o.a. verkeersslachtoffers), blijkt dat deze dieren in alle opzichten volwaardig kunnen functioneren in de natuur.

g) “In welke mate bevindt het dier zich in een natuurlijk ecosysteem”

Naarmate een diersoort in een bepaald biotoop door menselijk handelen meer van ons afhankelijk is gemaakt, hebben we een grotere verantwoordelijkheid voor hun welzijn.

Omdat menselijk ingrijpen het biotoop van dassen aantast en verkleint, hebben mensen een grote verantwoordelijkheid voor hun welzijn. Dit betekent dat dassen structureel geholpen moeten door het veiligstellen van hun leefgebieden of met voorzieningen zoals bijvoorbeeld dassentunnels, waardoor dassen veilig wegen kunnen passeren die hun territorium doorkruisen.

Om de zelfde reden is er een groot maatschappelijk draagvlak voor hulp aan individuele dassen.

Veel hulpbehoevende dassen zijn verkeersslachtoffers, die vallen op wegen die bestaande wissels van dassen tussen burcht en foerageergebied doorkruisen. De oorzaak van de hulpbehoevendheid van dassen is vrijwel altijd zowel structureel als incidenteel rechtstreeks en overduidelijk terug te voeren naar menselijk handelen.

h) “Wat is de invloed van het opvangen en weer uitzetten van dieren op de wilde populatie?”

Uitgangspunt is dat een goed functionerende wilde populatie niet in gevaar gebracht moet worden door het opvangen en uitzetten van dieren (mogelijk introduceren van ziektes, genetische verzwakking)

Tot voor kort was er op veel locaties in Nederland nauwelijks sprake van een wilde populatie, deze zijn juist door het herintroduceren van dassen ontstaan. Bij D&B worden vrijwel alleen dassen opgevangen die door externe factoren in een opvangsituatie belangen. Het gaat hier dus vrijwel nooit om zieke

dieren, die in de natuur niet zouden overleven (risico genetische verzwakking van een populatie van terugplaatsen van herstelde dieren).

Bij het opvangen van dassen bij D&B wordt het risico van verspreiding van eventuele ziektes tot een minimum beperkt.

- Nieuw binnengekomen dieren worden door een dierenarts onderzocht en apart van eventueel andere dieren opgevangen (quarantaine, die zich op voldoende afstand bevindt van andere dieren).
- Alle inventaris van het hok en schoonmaakspullen worden per dier apart gehouden.
- Elk hok wordt dagelijks verschoond, en verzorgers werken zodanig dat een verspreidingsrisico geminimaliseerd wordt.
- De opgevangen dieren zijn alleen toegankelijk voor de verzorger.

Er zijn geen (momenteel inheems geachte) ziektes bekend bij dassen, die via een opvangsituatie in een bestaande populatie geïntroduceerd zouden kunnen worden. Algemene inzichten van virologen en ecologen over deze risico's lopen bovendien nogal uiteen. Er is te weinig over bekend en te weinig onderzoek naar gedaan om daar in een opvangprotocol specifiek rekening mee te kunnen houden.

i) “Wat is de invloed van de opvang op het ecosysteem?”

Hier is het uitgangspunt, vergelijkbaar met hierboven, een goed functionerend ecosysteem, dat niet verstoord zou moeten worden door het uitzetten van dieren. Bovendien geldt hier dat andere diersoorten niet geschaad mogen worden (bijvoorbeeld ‘oneerlijke’ voedselconcurrentie)

Het uitzetten van dassen heeft nauwelijks invloed op andere dieren omdat de das door zijn gevarieerde menukeuze weinig voedselconcurrentie veroorzaakt voor andere diersoorten. Bovendien gebeurt het opvangen en uitzetten van dassen momenteel in relatief zeer geringe aantallen, zodat de eventuele invloed daarvan op een bepaald ecosysteem geen argumenten tegen opvang oplevert.

j) “Welke rol speelt het beeld van het dier bij het publiek” en “kan de opvang gebruikt worden voor educatieve doeleinden”

Educatieve doeleinden, begrip kweken van het publiek voor een bepaalde diersoort, kunnen een bijkomende reden zijn voor opvang.

Dassen hebben bij het grote publiek een positief, vriendelijk imago.

Hulp aan individuele gewonde dassen wordt dan ook door het publiek zeer positief gewaardeerd. Betrokkenheid van het publiek met het lot van een individuele das kan bijdragen aan het bewustzijn voor achterliggende milieuproblematiek en het belang van natuurbehoud. De das kan een ambassadeursfunctie vervullen voor bepaalde cultuur- en natuurgebieden in Nederland, net als de zeehond voor de waddenzee.

k) "Stel dat het dier niet wordt opgevangen, wat zijn dan de mogelijke schadelijke gevolgen?"

Uitgangspunt bij deze vraag is het gegeven dat het publiek ook bij afwezigheid van een terzake deskundige organisatie hulpbehoevende dieren wil blijven helpen en dat overigen volgens artikel 36 van de Gezondheid- en Welzijnswet voor dieren ook verplicht is ("Een ieder is verplicht hulpbehoevende dieren de nodige zorg te verlenen").

- (a) Zinnvolle hulp aan dassen vergt een deskundigheid en ervaring, die D&B in de afgelopen jaren heeft opgebouwd. Deze deskundigheid en ervaring is noodzakelijk bij het beoordelen van de melding van het publiek over een mogelijk hulpbehoevende das, bij het vangen, hanteren en vervoeren van een das, bij de medische hulp (dierenarts met ervaring met dassen), bij het opvangen en laten revalideren en bij het uiteindelijk weer uitzetten van de das.

Zonder deze deskundigheid en ervaring zal de betrokken das al het goedbedoeld geklungel waarschijnlijk uiteindelijk niet overleven, zal de lijdensweg van het dier worden verlengd en kan de bestaande populatie dassen gevaar lopen door eventueel ondeskundig uitzetten.

Ook de onervaren hulpverleners lopen fysiek gevaar bij het hanteren van dassen.

- (b) Genoemde expertise en geschikte accommodatie zou verloren gaan bij het niet meer opvangen van dassen door D&B. Er zijn veel situaties denkbaar, waarbij dit gemis grote problemen zou kunnen opleveren, zoals mogelijke herintroductie na een inzakken van de dassenpopulatie of het eventueel verplaatsen van dassen, wanneer een groot maatschappelijk belang dat noodzakelijk maakt.

Conclusie

Resumerend kan gesteld worden, dat de meeste algemene vragen over de wenselijkheid van opvangen van hulpbehoevende dassen bevestigend kunnen worden beantwoord.

Das&Boom kan hulpbehoevende dassen adequate hulp bieden, zonder dat dit de bestaande populatie in gevaar brengt. Er bestaat een grote maatschappelijke consensus over hulp aan dassen, vooral omdat de relatie tussen menselijk handelen en de hulpbehoevendheid vaak voor iedereen duidelijk is.

Voor de uiteindelijke afweging voor de hulp in een individueel geval moeten de volgende vragen beantwoord worden (zie vragen 3a en 3b) :

- **hoe groot is de kans dat het dier zonder ingrijpen kan overleven?**
- **kan het dier door ingrijpen een lange lijdensweg bespaard blijven?**
- **hoe groot is de kans dat hulp aan een individuele das schade toebrengt aan andere dassen?**
- **Ligt er een rechtstreeks verband tussen de hulpbehoevendheid van de das en menselijk ingrijpen?**

januari 2007

Bert Hesse
hoofd opvangcentrum Stichting Das&Boom